

konuma yükseldi. 1740'larda Fransızlar'ın Hindistan'a girme çabaları üzerine mal varlığını ve imtiyazlarını korumak amacıyla mahallî taht kavgalarına karıştı ve askerî hareketlere girişti. Bölgedeki birliklerini takviye ederek 1757'de Plassey zaferiyle fiilen Bengal'e hâkim olan şirket 1765'ten itibaren de burayı kendi adına yönetmeye başladı. Ancak Bengal'deki bu tecrübenin çok külfetli olması sebebiyle zarar etmeye başladı ve İngiliz hükümetinden yardım istedi. 1773'te Londra'da çıkarılan Hindistan kanunu ile şirketin Hindistan'daki statüsü bir esasa bağlandı ve bir genel vali gönderilerek bütün sömürge topraklarıyla birlikte şirket de denetim altına alındı; 1784 yılında kabul edilen yeni bir kanunla da uygulamada karşılaşılan bazı aksaklıklar giderildi. Böylece şirket ve Hindistan siyaseti tamamen İngiliz hükümetinin kontrolüne girdi. Bu tarihten sonra giderek ağırlığını kaybetmeye başlayan şirketin ticaret tekeli imtiyazı da 1813 ve 1833'te çıkarılan iki kanunla ortadan kaldırıldı. Bu dönemde şirket bir ticaret kurumu olmaktan ziyade idarî kurum hüviyetine dönüşmüştür. Nitekim 1850'lere gelindiğinde Delhi ve Pencap bölgesi de şirketin kontrolüne geçmiş ve Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetinin nihai sınırları neredeyse belli olmuştur. Aynı şekilde Burma, Singapur ve Hong Kong'la beraber o zamanki dünya nüfusunun yaklaşık beşte biri şirketin hâkimiyeti altına girmiş, böylece şirket dünyanın en büyük ticaret organizasyonu olduğu gibi yönetimindeki bölgelerde kurduğu idarî, malî ve hukukî yapı ile de devlet fonksiyonu icra eder hale gelmiştir.

Bu durum, özellikle Hindistan'da yüz yıllardır hüküm süren İslâm'ın aleyhine gelişmiş ve şirketin genişleme süreciyle birlikte müslümanların siyasî, ekonomik ve kültürel durumları kötüleşmiştir. Zira ekonomik alanda tarıma dayalı geleneksel yapı İngilizler'in para merkezli ticarî faaliyetlere yönelmesiyle bozulunca toprakların satılmasına mecbur kalmış, siyasî hâkimiyetin elden gitmesiyle de psikolojik çöküş içerisinde, azınlıkta bulunan toplumda güven duygusu kaybedilmişti. Kültürel alanda ise kaynak ve himaye desteklerinin yitirilmesi ilim ve sanat erbabının ilerlemelerini durdurmuştu. Diğer taraftan XIX. yüzyıla beraber eğitim dilinin İngilizce'ye dönüşmesi, Urduca ve Farsça'da yetişmiş müslüman potansiyelin bir anda işsiz kalmasına yol açmış, bu durumun doğurduğu zararlar uzun vadede hissedilmiştir. Artan misyonerlik faaliyetleri de daha çok belli bir

kültür düzeyinde oldukları için müslümanları hedef almaktaydı. Gittikçe gücünü kaybeden Bâbürlü Devleti ise şirketin genişlemesini engelleyemediği gibi İngilizler, müslüman hâkimiyetinin güçlü olduğu bölgelerde de Bâbürlü Devleti adına idarî faaliyette bulundukları imajıyla kendilerini kabul ettiriyorlardı. Bu süreçte şirketin varlığına karşı çıkan en önemli müslüman güç güneydeki Meysûr Sultanlığı olmuştur. Fakat XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı, İran, Afganistan ve hatta Avrupa devletlerinden destek arayarak İngilizler'i topraklarından çıkarmak isteyen Meysûr Hükümdarı Tîpû Sultan umduğu desteği bulamamış ve yetersiz kuvvetleriyle onlara karşı savaşırken 4 Mayıs 1799 tarihinde şehid düşmüştür (Tîpû Sultan'ın Osmanlı padişahları I. Abdülhamid ile III. Selim'e yazdığı mektuplar ve aldığı cevaplar için bk. BA, *Nâme Defteri*, nr. 9, s. 178-211; Bayur, XII/47 [1948], s. 619-652).

İngilizler'in ağır vergi politikaları, şirket çalışanlarının yerli halkı küçümsemesi, gittikçe kötüleşen ekonomik durum, misyonerlerin rencide edici faaliyetleri, hukukî prosedürün karmaşık bir hal alması ve siyasî mânada hâkimiyetin yitirilmekte olması müslümanların tepki göstermelerine yol açtı ve 1857'de İngilizler'i ülkeden çıkarmak için bir askerî hareket başlatıldı. Ancak şirket İngiltere hükümetinin desteğiyle bu hareket kanlı bir şekilde bastırıldı. Ülkede hâkimiyetin tekrar kurulmasından sonra İngiliz hükümeti şirketin Hindistan'daki statüsünü iptal ederek ülkeyi doğrudan yönetim altına aldı ve kolonileştirdi (1858); şirketin hukukî varlığı ise 1873'e kadar sürdü. Günümüzde eski İngiliz sömürgesi ülkelerin ve özellikle Hindistan'ın tarih araştırmalarında vazgeçilmez bir konumu olan Londra'daki India Office Library and Records 1801 yılında Doğu Hindistan Şirketi tarafından kurulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, *Nâme Defteri*, nr. 9, s. 178-211; C. H. Philips, *The East India Company: 1784-1834*, London 1961; K. N. Chaudhuri, *The English East India Company*, London 1965; a.mlf., "East India Company", *Encyclopedia of Asian History*, New York 1988, I, 411-415; S. A. A. Rizvi, "The Breakdown of Traditional Society", *CHIs*, II, 67-97; P. Hardy, *The Muslims of British India*, Cambridge 1972, s. 31-61; V. C. Joshi, "East India Company and the Mughal Authorities During Jahangir's Reign", *The Islamic World in Foreign Travel Accounts* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1997, LXXIX, 150-170; Hikmet Bayur, "Mayıs Sultanı Tîpû ile Osmanlı Pâdişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim Arasındaki Mektuplaşma", *TTK Belleten*, XII/47 (1948), s. 617-652.

AZMİ ÖZCAN

İNGİLİZ KERİM EFENDİ

(ö. 1303/1886)

İngiliz diline ve kültürüne vâkıf ilk Osmanlı âlimlerinden biri.

Amasya'nın Akdağ nahiyesine bağlı Akviran köyünde doğdu. Asıl adı Abdülkerim, babasının adı Hüseyin'dir. Akdağlı âlim Şeyh Mustafa Efendi'nin torunlarından olup (Hüseyin Hüsâmeddin, I, 280) ilk gençlik yılları hakkında bilgi yoktur. Eğitimi İstanbul'da tamamladı; İmamzâde Esad Efendi'nin meşhur talebelerindendi (Cevdet, IV, 10). Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından Londra'ya tahsisle gönderilen Kerim Efendi, Avrupa'dan dönünce İstanbul'da bir yandan eğitim ve öğretimle meşgul olurken bir yandan da eserlerini kaleme aldı. Reşid Paşa'nın vefatından (1858) sonra Subhi Paşa'nın Horhor'daki konağında öğretim faaliyeti sürdürdü. 1847-1867 yılları arasında huzur derslerinde muhataplık yaptı. Bu görevinden sonra Yenişehir mollası, ardından Meclis-i Maârif üyesi oldu. Ulema için önemli bir mevki olan İstanbul pâyesine yükseltildi. 20 Rebîulâhîr 1303 (26 Ocak 1886) tarihinde vefat etti ve Fâtih Camii hazinesine gömüldü.

Kerim Efendi'nin ilmi şahsiyetinin oluşmasında Mustafa Reşid Paşa ve Subhi Paşa gibi devlet adamlarının rolü büyüktür. Özellikle onun Avrupa seyahati, Osmanlı ulemasının Batı ile kültürel temasının ilk örneklerinden birini teşkil etmesi bakımından önemlidir. İyi İngilizce bilen bir Osmanlı âlimi olarak çağdaş ilimler konusunda belli bir fikir kazanmış ve ömrünün sonlarına doğru Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl* adlı tefsirini bu fikrin ışığında okutmuştur. Bununla birlikte eserleri daha çok İslâm kültürünün damgasını taşır; nitekim geleneksel çizgiyi takip ederek mantık, felsefe ve kelâma dair klasiklere şerh ve haşiyeler yazmıştır. Özellikle İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*' adlı eseri için kaleme almaya başladığı, fakat bitiremediği şerh onun İslâm felsefesine duyduğu ilgiyi göstermektedir. Kerim Efendi'nin kozmoloji ve coğrafya konularıyla da ilgilediği görülmektedir. Ancak arzın hareketi meselesini ele aldığı kısa bir risâlesinde Avrupa'daki ilmi ortamla temasa geçişinin doğrudan bir yansıması görülmemekte, bir ülkeler coğrafyası olan *Tezkiretü'l-ekâlim*'inin ise Batılı ilim adamlarının kitaplarından derlendiği anlaşılmaktadır. Müellif eserinin girişinde akfî ilimlerin, bilhassa matematiğin çok ihmal edildiğini, coğrafyaya da gerekli önemin verilme-

diğini belirtmektedir. Kâtib Çelebi'nin *Mizânü'l-hak* adlı eserinde medreseye yönelttiği eleştirilerin uzun yıllar sonra tekrarı mahiyetinde olan bu tesbitler, son devir Osmanlı âlimlerinin akli ilimler alanındaki ihmallerini bir defa daha ortaya koymaktadır.

Eserleri. Türkçe. *Zübde fi ilmi's-sarf* (İstanbul 1292); *Risâle-i Kazâ ve Kader* (İstanbul 1293); *Risâle-i Rûh-ı İnsâniyye* (İstanbul 1293); *Kıssa-i Selâmân ve Ebsâl* (İstanbul 1299); *Risâle fi tahkiki'l-hareketi'l-hâfıza li'z-zamân* (İstanbul 1297, muhtemelen müellif hattı olan bir nüshası *Risâle fi tahkiki'l-hareketi'l-hâfıza* başlığıyla Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 7'de kayıtlıdır). Arapça. *Mizânü'l-'adl fi'l-manâhik* (İstanbul 1275); *Hâşiye 'ale's-Siyâlkûtî 'ale't-taşavvurât* (I-II, İstanbul 1305); *Câmi'u'l-hakâ'ik* (Kâdî Mîr Meybüdü'nin *Şerhu Hîdâyeti'l-hikme*'si üzerine yazılmış bir hâşiyedir, baskı yeri ve tarihi yok); *Tezkire-tü'l-eğâlim* (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K 316, müellif hattı; geleneksel Osmanlı coğrafya literatürünün son örneğidir; müellif, 12 Rebülevvel 1267'de [15 Ocak 1851] tamamlayıp Sultan Abdülmecid'e ithaf ettiği eserde kendisini İngiltere'ye tahsile gönderen Sadrazam Reşid Paşa'ya şükranlarını dile getirmektedir); *Şerhu's-Şifâ'* (İbn Sînâ'nın eserinin yarım kalmış şerhidir).

BİBLİYOGRAFYA :

Cevdet, *Tezâkir*, IV, 10; *Sicill-i Osmânî*, III, 358-359; *Osmanlı Müellifleri*, II, 10-11; Hüseyin Hüsameddin [Yasar], *Amasya Tarihi* (s.nşr. Ali Yılmaz - Mehmet Akkuş), Ankara 1986, I, 280; Ebülulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (nşr. İsmet Sungurbey), İstanbul 1966, II-III, 202, 870-871; Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayat Olmuş Hakikatler*, İstanbul 1948, s. 216.

CEVAT İZGİ

İNGİLTERE

Avrupa'nın kuzeybatısında
bir ada devleti.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. İNGİLİZ SÖMÜRGEÇİLİĞİ

IV. OSMANLI-İNGİLTERE

MÜNASEBETLERİ

V. ÜLKEDE İSLÂMİYET

VI. İNGİLTERE'DE

İSLÂM ARAŞTIRMALARI

Resmî adı United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı) olup kısaca Büyük Britanya veya Birleşik Kral-

lık şeklinde de söylenir; dünya genelinde yaygınlıkla kullanılan İngiltere ise aslında devletin ana topraklarını meydana getiren dört milli-coğrafi bölgeden en büyüğünün adıdır (England; diğerleri İskoçya, Wales / Galler, Kuzey İrlanda). Atlas Okyanusu'nda Avrupa kıtasının kuzeybatısında ana karadan Manş ve Kuzey denizleriyle ayrılan adanın güneyi ve etrafındaki irili ufaklı diğer adalar üzerinde kurulmuştur. Yüzölçümü 130.439 km² olup kuzeyinde Birleşik Krallığa dahil İskoçya (77.167 km²) ve batısında Galler'le (20.768 km²) Kuzey İrlanda (14.147 km²) bulunmaktadır. Nüfusu 52 milyon (1999 tah.) olan İngiltere'nin başşehri Londra'dır (1999 tah. 7 milyon). Nüfusu 1 milyonu aşan bazı diğer önemli şehirleri Manchester, Birmingham, Liverpool, Bristol ve Leeds'tir.

İngiltere parlamenter demokrasiyle yönetilen anayasal bir krallıktır; ancak tam bir yazılı anayasası yoktur. Parlamento da veraset veya tayin yoluyla belirlenen Lordlar Kamarası ve seçimle gelen Avam Kamarası olmak üzere iki meclis vardır; yürütmenin başı başbakandır. Ülke Commonwealth teşkilâtı (İngiliz Uluslar Topluluğu) vasıtasıyla bazı eski sömürgelerle birlikteliğini korumaktadır; ayrıca Cebe-litârık ve Falkland adaları gibi deniz aşırı toprakları da bulunmaktadır.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

Ülke topraklarının çoğunluğunu oluşturan Büyük Britanya adası kuzeyden güneye 950 km. uzunluğunda ve doğudan batıya 450 km. genişliğindedir. Genellikle monoton bir doğal yapısı olan İngiltere'nin en yüksek noktası Göller bölgesinde 978 m. civarındaki Scafell Pike tepesidir. Bütün adanın en yüksek noktası ise kuzeydeki dağlık İskoçya'da Ben Nevis zirvesidir (1343 m.). En uzun akarsu, Galler'de Cambrian dağlarından doğup güneybatıda Bristol Kanalı'na dökülen Severn'dir; Londra'dan geçen Thames ile Trent ve Ouse de diğer önemli akarsulardır. İklim genelde ılıman, kuzeyde biraz daha sert, güneyde ise yumuşaktır. Ortalama sıcaklık kışın 4°-6°, yazın 12°-22° arasındadır. Bununla birlikte özellikle güneyde sıcaklığın gün içinde nâdir de olsa 30°'ye çıktığı olur. Hava kararsız ve değişken, genellikle bol yağışlıdır; yıllık ortalama yağış 1000 milimetrenin üzerindedir. Adanın bitki örtüsü sanayileşme ile birlikte değişmiştir. Önceleri meşe gibi yaprak döken ağaçlardan meydana gelmiş ormanlarla kaplı olan alanların pek azı doğal yapısını koruyabilmiştir. Bugünkü bitki örtüsü ülke topraklarının üçte birini oluşturan küçük koruluklar, sık çalılıklar ve iğne yapraklı ağaçlıklar halindedir. Aynı şekilde sanayileşmeden hayvan türleri de etkilenmiş ve günümüze tilki, porsuk, gelincik, sincap, tavşan, kirpi, köstebek ve kızıl geyik gibi hayvanlar kalmıştır.

İngiltere yüzölçümüne oranla kalabalık bir ülkedir; km² başına düşen insan sayısı 350'yi geçer. Nüfusun dağılımı çeşitlilik gösterir; çoğunluk (% 92 civarı), başta Londra olmak üzere daha çok güney ve batıdaki sanayi şehirlerinde yaşamaktadır. Genellikle çeşitli İslâm ülkelerinden gelen göçmenlerin sayısı % 8'e yaklaşıp. İngiltere tarihinde görülen din anlaşmazlıkları ve bölünmeler yüzünden halk arasında çeşitli hristiyan mezhep ve tarikatları gelişmişse de hâkim olan inanç Protestanlığın Anglikan koludur ve kilisenin başı kral veya kraliçedir. Ülkede az sayıda yahudi ile Hindu ve Budist gibi farklı inanç mensupları da bulunmaktadır (müslümanlar için aş. bk.).

Ekonomi endüstriye dayanır. İngiltere toprakları için ham madde bakımından zengin denilebilir; özellikle kömür ve Kuzey denizi açıklarındaki petrol-doğal gaz yatakları çok önemlidir. Başlıca sanayi kolları metalürji, makine, gemicilik, kimya, kömür, petrol, demir çelik, tekstil, elektrik, elektronik, uçak ve uzay sektörleri üzerinedir. Tamamı makine kullanılarak yapılan tarım verimli ise de üretim miktarı ve çeşit bakımından yeterli değildir. İklim ve toprak yapısına uygun olarak daha çok hububat, şeker pancarı, patates gibi ürünler yetiştirilir; diğer ürünler ithal edilir. Tarımla uğraşanların sayısı nüfusun % 2'si kadardır. Hayvancılık ve balıkçılık ise ülke ihtiyacını fazlasıyla karşılayabilecek düzeydedir. Özellikle balıkçılık alanında yıllık 1 milyon tona yaklaşan çeşitli deniz ürünleri avı aynı zamanda zengin bir ihracat potansiyeline sahiptir. Ulaşım daha çok uzunluğu 16.000 kilometreyi geçen demiryolu ağıyla sağlanmaktadır. Gelişmiş bir otoyol sistemine sahip olan kara taşımacılığında toplam yol uzunluğu 400.000 kilometreyi bulur. Büyük şehirler birbirlerine birkaç şeritli otoyollarla bağlıdır. İç bölgelerde küçük ölçüde kanal taşımacılığı da yapılmaktadır. Britanya adalarının zengin tarihi ve sanat potansiyeli turizmi çok canlı tutmuş ve ekonominin temel sektörlerinden biri haline getirmiştir. Aynı şekilde bilim ve teknolojiye pek çok yeniliğin merkezi olan Cambridge, Oxford ve Londra üniversiteleri gibi dünyaca ünlü üniversiteler de paralı eğitim verdikleri için ülke